



Mondros'tan Kurtuluşa Liderlik Yolunda Mustafa Kemal

Ahmet TOKSOY¹, Şeyda BELHAN²



Arastırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 20.10.2023

Kabul Tarihi: 11.12.2023

Research Article

Article History

Date of Application: 20.10.2023

Acceptance Date: 11.12.2023

Özet

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri karşısındaki durumunu ortaya koyan mütarekeyi imzalamak zorunda kaldı. 25 maddelik Mondros Mütarekesi son derece ağır şartlar ihtiva etmekteydi. Özellikle 24. Madde Erzurum'u ve Erzurumluları yakından ilgilendiriyordu. Burada "Vilâyet-ı Sitte'de (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas ve Trabzon) iğtişâş karışıklık zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını, İtilaf Devletleri muhafaza eder" deniliyordu. İstanbul'da eski Bitlis valisi Harputlu Nedim Bey tarafından kurulan Vilâyet-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Süleyman Nazif ve birkaç arkadaşı tarafından aktif hale getirildi. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da IX. Ordu Kıtâatı Müfettişi olarak Samsun'a geldi. Erzurum'da bulunan XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya 21 Mayıs'ta telgraf gönderdi. Bu telgraf ile Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum ilişkileri başlamış oldu. 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal Paşa kongre başkanlığına seçilerek Türklerin vereceği Milli Mücadele'nin esasları tespit edildi. Bu kongrede alınan kararların ardından daha önceden Amasya'da yapılması kararlaştırılan Sivas Kongresi toplandı. Ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Böylece Türk İstiklal Savaşı büyük bir azim ve kararlılıkla sürdürülerek Büyük Taarruz ile birlikte zafer kazanıldı.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi, Kazım Karabekir, İstanbul, Sivas

On The Path of Leadership from Mondros to Liberation Mustafa Kemal

Abstract

At the end of the First World War, the Ottoman Empire had to sign the armistice, which revealed its position against the Allied Powers, on October 30, 1918. The Armistice of Mudros, which contained 25 articles, was imposing extremely harsh conditions. Especially the twenty-fourth article was of great interest to Erzurum and the people of Erzurum. Here, it was stated that "In the event of confusion in the Vilâyet-ı Sitte (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas and Trabzon), the Entente Powers preserve the right to occupy any part of the aforementioned provinces". The Vilâyet-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, which was founded in Istanbul by the former governor of Bitlis, Harputlu Nedim Bey, was activated by Süleyman Nazif and a few of his friends. Mustafa Kemal Pasha, came to Samsun in 19 May 1919, as the IXth Army Units Inspector. On 21 May he sent a telegram to Kazım Karabekir Pasha, the Commander of the XVth Army Corps in Erzurum. With this telegram, the relations between Mustafa Kemal Pasha and Erzurum began. In the Erzurum Congress convened on 23 July 1919, Mustafa Kemal Pasha was elected as the chairman of the congress, and the principles of the Turkish National Struggle were determined. As a result of these decisions, the Sivas Congress was convened. Then the Turkish Grand National Assembly was opened. Thus, the Turkish War of Independence was continued with great tenacity and determination, and victory was won with the Great Offensive.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Erzurum Congress, Kazım Karabekir, İstanbul, Sivas

¹ Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ahmet.toksoy@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1238-7017

² Öğrt., Buca Halk Eğitim Merkezi Müdür Yardımcısı, belhanseyda@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9497-8867

1. Giriş

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) yenilgiye uğramasıyla birlikte dört yıl boyunca savaştığı İtilaf Devletleri ile anlaşma yapmak üzere ateşkes isteğinde bulundu. Nihayet İtilaf Devletleri'nin temsilcisi olarak İngiltere ile görüşmelerine 27 Ekim 1918 tarihinde Adalar (Ege) Denizi'ndeki Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda başladı. Yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile adeta idam fermanı olan Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı³. 25 maddelik Mondros Mütarekesi son derece ağır şartlar ihtiva etmekteydi. Özellikle 24. madde Erzurum'u ve Erzurumluları yakından ilgilendiriyordu. Bu madde de "Vilâyât-ı Sitte'de (*Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas ve Trabzon*) iğtişâş (karışıklık) zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını, İtilaf Devletleri muhafaza eder" deniliyordu⁴. Adı geçen tarihte mütarekenin imzalanması ile birlikte düşman ayağının basmadığı Türk toprakları da tehlike altına giriyor ve İtilaf devletlerine bu toprakları işgal etme hakkını veriyordu. Yine Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre öz be öz Türk yurdu olan Doğu Anadolu da bir Ermeni devleti kurulması da söz konusu oluyordu ki bu durum özellikle Erzurum'da yaşayan Türk halkını derin bir endişeye sevk ediyordu⁵.

Bu mütareke ile Kafkaslarda da savaş durumu resmen sona erdi. Türk ordusu mütareke öncesinde yeniden yapılandı. IX. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa idi ve karargâhı da bu sırada Kars bulunuyordu. Ancak bölgede durum oldukça kritik idi⁶. Zira Brest-Litovsk sözleşmesi ile Osmanlı hâkimiyetine giren bütün topraklar boşaltılacaktı. Gelişen siyasi ve askeri olayları yakından takip etmekte olan Erzurumlular, Yakup Şevki Paşa'nın özel doktoru ve hemşerisi Harputlu Göz Doktoru Nazmi Bey aracılığıyla başvuruda bulundular. Paşa'nın eskiden dostu bulunan Kazım Bey de teması üzerine aldı ve görüşmede hali hazır konuları dile getirdi. Fakat Yakup Şevki Paşa da "*Yolunuz doğrudur. Size başarılar dilerim. Ben de mütareke şartlarını öğrenince, burada kalarak milletle çalışmayı düşündüm. Fakat şimdi İstanbul'a dönmek zorundayım. Çünkü gözlerimden çok ıstırap çekmekteyim. Tedavi ihtiyacındayım. Burada kalsam size büyük bir yardımım olmaz. Belki de yük olurum*" demek zorunda kaldı⁷. Neticede Yakup Şevki Paşa, bu sırada XV. Kolordu Komutanlığı'na atanan Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a gelmesini beklemeden, 9 Nisan 1919 tarihinde Kıdemli Tümen komutanlarından Albay Rüşti Bey'e komutayı bırakarak nihayet 14 Nisan 1919'da Erzurum'dan ayrıldı⁸. Yakup Şevki Paşa'nın kendi açısından haklı olan sebeplerden dolayı bu görevi kabul etmemesi cemiyetin sorumluluğunu üzerinde taşıyan Kazım⁹, Cevat ve Süleyman Necati beylerde hayal kırıklığına sebep olduysa da bu durum uzun sürmedi¹⁰.

³ Enver Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1993, s. 757; Fahrettin Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara 1993, s. 3; Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara 1998 s. 15; Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1970, s. 7

⁴ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 757; Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, s. 4; Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi Ve Tatbikatı, I, Ankara 1992, s. 46

⁵ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 50; Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi Ve Tatbikatı, s. 68

⁶ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 758

⁷ Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Ankara 2002, s. 143; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 758-759

⁸ Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi Ve Tatbikatı, s. 247

⁹ Kâzım Yurdalan'ın hayatı ve çalışmaları için bkz. İsmail Eyüpoğlu, Osmanlıdan Cumhuriyete Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan 1881/2-1962, Erzurum 2009

¹⁰ Eyüpoğlu, Osmanlıdan Cumhuriyete Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan, s. 178

Türk vatanının diğer bölgelerinde olduğu gibi Doğu Anadolu bölgesinin Ermenilere verilmesi ve bölgede bir Ermenistan kurulması ihtimaline karşı harekete geçildi. Merkezi İstanbul olmak üzere; Bitlis'in eski valilerinden Harputlu Nedim Bey tarafından kurulan Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Süleyman Nazif ve birkaç arkadaşı tarafından aktif hale getirildi¹¹. Böylece Cemiyet, Doğu Anadolu vilayetlerinde yaşayan halkın haklarını korumak amacıyla için neler yapılabileceği konusunda toplantılar yaparak mesaisini yoğunlaştırdı. Birkaç günlük bir müzakerenin ardından doğu vilayetlerinin an itibarıyla Türk memleketi olduğu, Avrupa'ya heyetler gönderilerek hukuki mütarekemizin müdafaasının yapılacağı ve Doğu Anadolu bölgesinin Ermenilere verilemeyeceği konularında karar alındı. Ayrıca bu esaslar dairesinde tespit edilen kararları dünyaya ilan etmek için Fransız dilinde bir gazetenin ve cemiyetin görüşlerini anlatmak için Türkçe Hadisat gazetesinin çıkarılmasına karar verildi¹².

Bu sırada ordudan terhis olan Cevat (Dursunoğlu) Bey kurulan cemiyetin nizamnamesini alarak Erzurum'a geldi¹³. Öncelikle İstanbul'da yaşanan gelişmeleri şehrin eşrafına bildirdi. Bundan sonra da Erzurum'un Ermenilere verilebileceği ihtimali ile karşı karşıya bulunduğunu söyledi. Ayrıca İstanbul'da kurulmuş bulunan Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin çalışmalarından bahsetti. Bu gelişmelerden sonra Erzurum'da cemiyetin bir şubesinin açılıp, faaliyete geçirilmesine karar verildi. Nihayet 3 Mart 1919'da cemiyetin teşekkülü sağlandı. 10 Mart 1919'da resmî izin alındı¹⁴. 19 Mart 1919 tarihli beyannameye göre cemiyetin kuruluşu şöyleydi:

Başkan: Hasankaleli Hakkızâde Fehim

Üyeler: Müftü Sadık, Emekli Binbaşı Süleyman, Cazım, Müftü Naibi Hacı Recepzâde Hacı Hafız, Dava Vekili Hüseyin Avni, Bayraktar Namıkefendizâde Ahmet, Cevat Bey (Dursunoğlu), Emekli Binbaşı Haydar, Raif Efendi, Kobalzâde Ahmet, Şükrü Efendi. Ancak Nisan 1919'da ilk başkan ile Müftü Efendi yerlerini faal gençlere açmak için adaylıklarını koymadılar. Yeni idare heyetinin başına eski kadı ve mebus Hoca Raif Efendi getirildi¹⁵. Yeni kurulan cemiyetin başkanlığına Hasankaleli Hakkızâde Fehim Efendi, Muhasipliğe Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Kâtipliğe de Cevat Bey seçildiler¹⁶.

Bu arada Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum şubesinin açılmasından sonra Albayrak gazetesi de Süleyman Necati tarafından Erzurum'un Rus işgalinden kurtuluşunun 1. yıl dönümü olan 11 Mart 1919'da yayın hayatına tekrar

¹¹ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 18; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 760

¹² Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 20

¹³ Cevat Bey, ordudan terhis olduktan sonra ilk iş olarak Maarif Nezareti'ne başvurarak Erzurum Darülmuallimin müdürlüğünü istedi. Ancak Cevat Bey hakkında karar veremeyerek Maarif Nazırı ile görüşmesi için gönderdiler. Maarif Nazırı, Cevat Bey'in ifadesine göre "Erzurum'un mukadderatı yani hudutlarımızın içinde kalıp kalmayacağı henüz belli olmadığı için orada yeni bir Darülmuallim'in açmaya lüzum kalmadığı" için İstanbul Sultanisi'nde muallimlik teklif etti. Ancak Cevat Bey bu teklifi reddederek Erzurum'a hareket etti. Bkz. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 17

¹⁴ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 761; Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, s. 5

¹⁵ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 761-762

¹⁶ İsmail Şen, "Vilayat-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Katkıları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XVI, S.47, Temmuz 2000, s. 540

kazandırıldı. Böylece Albayrak gazetesi büyük bir propaganda aracı olarak Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin yayın organı haline geldi¹⁷.

Trabzon'da bu dönemde oldukça hareketli günler geçiriyor ve bu Türk bölgesi de Pontus sorunu ile karşı karşıya bulunuyordu. Ancak Trabzonlular, Pontus sorunu ortaya atılmadan muhtemel bir felaketi daha ortaya çıkmadan bitirmek için millet ve memleket müdafasından başka bir kaygı duymuyorlardı. Bundan dolayı da 12 Şubat 1919'da Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Trabzonlular tarafından kuruldu. Cemiyetin amacı, bölgenin Samsun'la birlikte Pontus hükümeti oluşturulması veya Ermenistan'a verilmesine karşı mücadele etmektir¹⁸.

Kazım Karabekir 13 Mart 1919'da XV. Kolordu Komutanı olarak tayin edildi. Erzurum'a hareket etmeden önce arkadaşlarına veda ziyaretlerinde bulundu. Bu sırada Şişli'deki evinde hayatını devam ettirmekte olan yakın dostu ve silah arkadaşı Mustafa Kemal Paşa ile de baş başa bir görüşme yaptı. Samimi bir havada geçen sohbette Kazım Karabekir, "*Paşam ben yarın Erzurum'a hareket ediyorum. İstanbul'da ne vaziyette kalırsanız kalınız, bir şey yapmak imkânsızdır. Sükût edersek mahvımız mukadderdir. Behemehâl Anadolu'ya ordunun başına geliniz. Hem de doğuya... Milletın kurtuluş anahtarı doğudadır. Orada her şey mümkündür. Orduda kuvvetlidir. Halk da beraber gider...*" dedi¹⁹. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'da, "*Bu da bir fikirdir. Durum güden güne size hak verdiriyor. Size başarılar dilerim. İyi olayım size katılmaya çalışırım*" cevabını verdi. Zira bu esnada küçük bir ameliyat geçiren Mustafa Kemal Paşa istirahat halinde bulunuyordu²⁰. Nihayet 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelen Kazım Karabekir Paşa, hiç vakit kaybetmeden Hoca Raif Efendi başkanlığındaki Erzurum Müdafaa-i Hukuku ile de görüşerek düşüncelerini anlattı. Bunun sonucunda da teşkilatlanmada önemli bir görev üstlendi²¹.

Bu arada IX. Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak atanan Mustafa Kemal Paşa, 15 Mayıs 1919'da İstanbul'dan hareket ederek 19 Mayıs 1919'da Samsun'a geldi. Burada bulunduğu sırada Erzurum'da bulunan XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya 21 Mayıs'ta, "*Ahvali umumiyeimizin almakta olduğu şekli vahimden pek müteellim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazife-i vicdaniyeyi yakından mesai-i müstereke ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zatiâlinize mülaki olmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden fena bir akibete duçar olmak mahiyetindedir. Bu sebeple burada birkaç gün kalmak zarureti vardır. Bendenizi şimdiden tenvire medar olacak hususat var ise iş'arını rica eder gözlerinizden öperim kardeşim*" satırlarının yer aldığı telgrafı gönderdi²². Bu telgraf ile Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum ilişkileri başlamış oldu²³. Bu telgrafında Mustafa Kemal, burada birkaç gün kaldıktan sonra Erzurum'a hareket edeceğini bildirdi²⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Mayıs 1919 günü Havza'dan 15'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat ve 3'üncü Kolordu Komutanı Refet Bey'e

¹⁷ Şen, "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Katkıları", s. 543

¹⁸ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, İstanbul 1990, s. 39; Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 22

¹⁹ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 32

²⁰ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 763-764

²¹ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 42-43

²² Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 48

²³; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 774

²⁴ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 49

gönderdiği gizli telgraf, onun vatanın kurtuluşu için ne kadar sabırlı ve inançlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu telgrafta, "...*Milletin esaretten tahlisi, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafaa-i hukuk ve istiklâle sevkıyla kabil olacaktır. Memurin-i mülkiyenin şayan-ı itimat zevatı el ele vererek istiklâlimizin müdafaa-i emrinde teşkilât-ı lâzimeyi (bittabi mahrem) ve harice karşı gayri mahsus bir surette tevessül kılınmasını zaruri addediyorum. Bu husus ihtisası dolayısıyla biz askerlerin uhde-i vatan perveranesine terettüp etmektedir...*" yazıyordu. Nitekim Mustafa Kemal Türk Milli Mücadele'sinin önderliğini ulusuna güvenerek, inanarak üstlenmiş ve Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştı²⁵.

Yukarıda da belirtildiği gibi Trabzonlular Pontus tehlikesine karşı Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti etrafında birleştikleri gibi Erzurum'daki Müdafaa-ı Hukukçularla da sıkı bir temas halinde bulunuyorlardı. 23 Şubat 1919'da Birinci Kongresini topladıktan sonra 28 Mayıs 1919'da ikinci kongresini yapan Trabzon'daki cemiyet, her türlü işgale karşı silahlı mücadelede bulunmayı kabul ettikleri gibi aynı zamanda Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ile ilişkilerin kurulmasına karar verdi²⁶. Alınan karar gereğince 30 Mayıs 1919'da Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis ve Mamuratülaziz/Elazığ şubeleri ile birlikte Erzurum Belediye Başkanlığına bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta, Vilâyât-ı Şarkiye vilayetleri ile ortak bir kongre yapmalarını teklif ettiler²⁷.

Aynı minvalde bir teklif de 30 Mayıs 1919 tarihinde Erzurum Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti tarafından, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ne yapılarak ortak bir kongre yapılması talebinde bulunuldu²⁸. Teklif aynı gün Sivas, Diyarbakır, Mamuratülaziz, Bitlis, Van ve Erzincan, şubelerine telgrafla bildirildi²⁹. Bu telgrafta ırkı, dini ve tarihi birlik esas alınarak ortak hareket edilmesi lazım geldiği, bu iskele şehrinin doğu illeri ve Erzurum açısından nefes borusu, gözü ve bel kemiği olduğu vurgulandı. Trabzon'un onlarsız, Erzurum'un da Trabzon'suz yaşayamayacağı vurgulandı³⁰.

Nihayet Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum şubesi tarafından organize edilen Vilayet Kongresi 17 Haziran 1919'da toplandı. Bu toplantıya Erzurum'dan, bağlı sancak ve kazalardan ikişer kişi olmak üzere yirmi bir kişi katıldı³¹. Kongrede, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Raif Efendi bir açılış konuşması yaptı. Böylece başlayan kongreye 18 sayfalık gizli bir rapor sunuldu. Sunulan bu raporda gerek ülke içinde ve gerekse dışında Ermenilerin yaptığı propagandalardan ve ortaya konulan icraatlardan bahsedildi. Özellikle üzerinde durulan konular arasında Wilson Prensipleri'nin dikkate alınmadığı ve bölgede yaşayan halkın arasına ayrılık tohumları ekildiği gerçekleri bulunuyordu. İtilaf Devletleri'nin işgal tehlikesi karşısında diğer altı vilayetle de birleşilerek karşı konulması ve vatanın birliğinin korunması esasları üzerinde fikir birliğine varıldı. Vilayet Kongresi'nin çalışmaları 21 Haziran'a kadar beş gün devam etti. Tarihi Türk yurdu olan Doğu Anadolu bölgesinin ikinci bir Kırım olmayacağını vurgulandığı toplantıda Osmanlı

²⁵ F.Rezzan Ünalp, , "Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Müfettişliğine Atanmasına Etki Eden Olaylar ve Samsun'a Çıkışı", 100.Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadenizde Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı-I, KTÜ Yayınları, Trabzon, 2019, s. 362.

²⁶ S. Esin Dayı, "Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", Atatürk Dergisi, III/4, Temmuz 2003, s. 2

²⁷ Dayı, "Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 2

²⁸ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul 1988, s. 36

²⁹ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. 36-37

³⁰ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 775

³¹ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 54

devletinden ayrılmamayı gerekirse bunun için her türlü fedakârlığa katlanmayı, Ermenilerin işgal girişimlerine şiddetle karşı koymak gerekliliği ilke olarak kabul edildi³². Vilayet Kongresi'nde önemli kararlar alındı. Bunlar arasında:

- 1- Dilekte ve işte de birliği sağlamak.
- 2- Her ne pahasına olursa olsun, Osmanlı camiasından ayrılmamak,
- 3- Erzurum'un Ermeni saldırısına uğraması halinde her ne pahasına olursa olsun şiddetle karşı koymak ve milli varlığımızı son ferdin ölümüne kadar savunmak.
- 4- Bunun için bölgede milli varlığın silinmesine neden olabilecek göç fikrini Türk halkının kesin olarak zihninden çıkarmak.
- 5- Bu işlerin başarılabilmesi için her şeyden ziyade orduya güvenin yanında, "bekçi teşkilatı" adı altında halkı, özellikle de köylüyü silahlandırmak³³.

Erzurum'da bu gelişmeler olurken 21-22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi yayınlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın Cevat Abbas Bey'e dikte ettirdiği bu tarihi belgede;

- 1- Vatan'ın bütünlüğü ve milletin istiklalinin tehlikededir.
- 2- İstanbul'daki hükümet, üzerine düşen sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durumun milletimizi yok olmuş tanıtıyor.
- 3- Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
- 4- Millet haklarını savunmak ve dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden uzak milli bir kurulun varlığı gereklidir.
- 5- Anadolu'nun her bakımdan en güvenilir yeri olan Sivas'ta milli bir kongrenin en kısa sürede toplanması ve her vilayetten halkın güvenini kazanmış üç temsilcinin katılması gerekmektedir.
- 6- Doğu illeri adına 10 Temmuz 1919'da Erzurum'da bir kongre düzenlenecektir³⁴. Enver Konukçu, "*Amasya Genelgesinin Erzurum açısından tarihi bir değeri olduğunu çünkü 10 Temmuz 1919'da Erzurum'da büyük kongrenin toplanacağı Amasya'da belirlendiğini*" ifade etmektedir³⁵. Böylece Amasya Tamimi bir ihtilal beyannamesi olarak ilan edilince Milli Mücadele'nin aksiyon safhası da başlamış oldu. Milli egemenlik ve milli istiklale dayanan Milli Mücadele hareketi haksızlığa karşı bir isyan parolası olarak belirdi³⁶.

İngiliz belgelerine göre; Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi tarafından ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyetinin işbirliği ile düzenlenen Türk ulusal akımının ilk önemli kongresinin toplanmasının çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan birincisi, Doğu Anadolu bölgesinde büyük bir Ermenistan kurulması olasılığının yaratmış olduğu kaygı, kuzey illerinde yani Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti kurulmasıyla ilgili Rum ve Yunan davranışlarıydı. İkincisi, İngiliz koruyuculuğu altında bağımsız ya da

³² Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 777

³³ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 56; Prof. Dr. Enver Konukçu, "Vilayet Kongresi'nde hiç de küçümsenmeyecek kararlar alındığını" ifade etmektedir. Bkz. Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 777

³⁴ Türk Tarihi İçinde Atatürk Ve Cumhuriyet, Ankara 2009, s. 55; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 779

³⁵ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk (1919-1927), Ankara 1997, s. 21; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 779

³⁶ Türk Tarihi İçinde Atatürk Ve Cumhuriyet, s. 56

özerk bir Kürdistan kurulması yolundaki İngiliz Kürt düzenleri ile ilgili İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesini çiğneyerek Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerini işgal etmiş olmasıydı. Üçüncüsü de Osmanlı başkentinin İtilaf Devletleri'nin fiili denetimi altında bulunmasıydı. Bütün bunların yanında Yunanlıların Aydın başta olmak üzere diğer batı illerinde girişmiş oldukları soykırım davranışları, Kuzeyde Rumlar, Güney-Doğu'da Ermeniler tarafından katledilme korkusu ve nihayet Anadolu halkı arasında başlayan genel kaygı ve ümitsizlik duygusuydu³⁷.

Yapılan bu Vilayet Kongresi'nin ardından yapılacak büyük kongrenin 10 Temmuz 1919'da toplanması kararlaştırıldı. Gerekli hazırlıkların tamamlanmış olmasına rağmen, bir veya iki delegenin 10 Temmuz'da Erzurum'da bulunamayacaklarını bildirmeleri üzerine, bu tarih 23 Temmuz 1919'a ertelendi³⁸. Erteleme olayı ile birlikte artık Mustafa Kemal'in Erzurum'a gelişi büyük bir ümitle beklenmeye başlandı. Nihayet 3 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a teşrif etti. Cevat (Dursunoğlu) Bey bu durumu çok güzel ifade etmektedir ki ona göre, "*şimdi bu işin fiilen başına geçecek olan zatın Erzurum'a gelmesi bekleniyordu*"³⁹.

Mustafa Kemal Paşa ise Samsun'daki görevini tamamladıktan sonra 25 Mayıs'ta Samsun'dan ayrılarak Merzifon üzerinden Havza'ya geldi. Burada Havza Genelgesini yayınladıktan sonra, Amasya'ya geldi. 21/22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi'ni yayınladı. Ardından da nihayet Tokat, Sivas, Erzincan üzerinden Erzurum'a uzanan yolculuğu son buldu. Mustafa Kemal Paşa bu yolculuğu sırasında bir yandan gerekli incelemelerde bulunarak halkı milli mücadeleye teşvik ederken diğer yandan da Erzurum ve daha sonra yapılacak Sivas Kongreleri için gerekli hazırlıkları yapmaya çalıştı. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa, 22 kişiden oluşan (Eski Bahriye Nazırı General Rauf Bey, 3. Ordu Müfettişi Kurmay Başkanı Manastırlı Kurmay Albay Kazım (Dirik), 3. Ordu Müfettiş Erkânı Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede), Harp İstihbarat Şube Müdürü Dr. İbrahim Tali, (3. Ordu Müfettişi Sağlık Başkanı) Binbaşı Refik (Saydam), (Müfettişlik Sağlık Başkan Yardımcısı) Eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit), Yüzbaşı Cevat Abbas (Güver), Müfettişlik Başyaveri) maiyeti ile birlikte Erzurum'a geldi⁴⁰.

Bu süre zarfında, Kazım Karabekir ile Mustafa Kemal Paşa arasında uzun telgraf haberleşmeleri olmuş ve her şey en ince ayrıntısına kadar görüşülerek ve kararlaştırılmıştır⁴¹. Cevat Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın karşılanışı hakkında, "*Erzurum'un eski ve güzel bir âdeti vardır. Erzurumlular batı semtinden gelen misafirlerini şehrin ilk görüldüğü nokta olan İlica'da karşılar, geniş ovanın bu başlangıç noktasından kaleye kadar kendisine yoldaşlık ederler. O gün Mustafa Kemal Paşa'da burada karşılandı. Karşılayanların başında XV. Kolordu Komutanı, Kurmay subayları ile Müdafaa-ı Hukuk'un merkez heyeti*

³⁷ Salahi Sonyal, "İngiliz Belgelerinde Erzurum ve Sivas Kongreleri", Erzurum ve Sivas kongreleri Sempozyumu, Gazi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2003, s. 12

³⁸ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 71; Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 66

³⁹ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 71

⁴⁰ Fethi Tevetoğlu, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara 1971, s. 14-15; Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 66; Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 71; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, İstanbul 1991, s. 29; Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara 1968, s. 63. Amasya ile Erzurum arasında uzun ve tehlikeli bir yol vardı. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ile temasa geçerek kendisine dört otomobil ve yeterli benzin gönderilmesini istedi. Kazım Karabekir Paşa buna hemen cevap vererek 350 kilo benzini belli merkezlerde hazır tutacağını bildirmişti. Yapılan gizli hazırlıktan sonra Amasya'dan Erzurum'a doğru yola çıkıldı. Bkz. Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 779

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 64-66

bulunuyordu” diyerek duygularını dile getirmektedir⁴². Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa ikinci vakti Erzurum’un Ilıca mevkiine gelmiş ve burada kendisini Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti’nden bir heyet ile XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ve maiyeti karşılamıştı⁴³. Ilıca’da yapılan bu törenden başka Mustafa Kemal Paşa, Erzurum’a girerken İstanbul Kapısında da ihtiram kıtası, okullar ve halk tarafından büyük sevgi ve saygı gösterileriyle karşılandı. Mustafa Kemal Paşa Erzurum’a ve Erzurum’daki fikirdaşlarına kavuştuğu için çok memnundu. Gece dinlendikten sonra Mustafa Kemal Paşa ertesi günü Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti’ni ziyaret edeceği haberini yaveri Cevat Abbas ile cemiyete ulaştırdı. Gerçekten de ertesi günü cemiyete gelen Mustafa Kemal Paşa burada iki saat kaldı. Yapılan görüşmeler 23 Temmuz’da yapılacak olan kongre üzerine yoğunlaştı. Bunda başka Mustafa Kemal Paşa Erzurum’da yapılan çalışmaları da övdü⁴⁴.

Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’a teşrifi ve yaptığı ilk toplantılarıyla birlikte yapılacak olan Türk Milli Mücadele Harekâtı daha da anlamlı hale geldi. Ancak bazı olumsuzluklar da vuku bulmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa, Samsun’a çıkışından beri İngilizler tarafından yakından takip ediliyordu. Çünkü İngilizler Mustafa Kemal Paşa’ya güvenmiyorlar ondan şüphe duyuyorlardı. Bütün bu gelişmeler üzerine 8 Haziran 1919’da Harbiye Nezareti tarafından İstanbul’a dönmesi istendi. İngilizlerin önemli adamlarından birisi olan Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 23 Haziran 1919 tarihinde vilayetlere gönderdiği gizli bir tamimle Mustafa Kemal Paşa’nın müfettişlikten azledildiğini bildirdi. İngilizler ise Amasya’daki gelişmelerden sonra baskılarını daha da artırdılar. 2 Temmuz 1919 tarihinde Mabeyin Başkâtipliğinden çekilen bir telgrafta, ya istifa ederek İstanbul’a dönmesi veya hava tebdili alarak durum aydınlanıncaya ve barış gerçekleştirilinceye kadar iki ay müddetle arzu ettiği bir yerde istirahat etmesi tavsiye edildi⁴⁵.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum’a geldikten sonra zaman kaybetmeden çalışmalara başlayarak doğu illerinin Milli Mücadele’ye verecekleri katkı ve gayretlerini inceledi. Bundan başka yakın arkadaşları olan XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Vali Münir Bey, Rauf Bey, eski Mutasarrıflardan Süreyya Bey, Mahzar Müfit Bey, 3. Ordu Kurmay Başkanı Albay Kazım, Kurmay Binbaşı Hüsrev, Dr. Binbaşı Refik Beylerin katıldığı gizli bir toplantı yaptı. Mustafa Kemal Paşa bu toplantıda Türk vatanının içine düştüğü kötü durumu anlatarak düşüncelerini ortaya koydu. Ayrıca hareket tarzlarının ne olacağı ve nasıl hareket edileceği konuları üzerinde görüşlerini sordu. Yapılan bu toplantıda Hâkimiyet-i Millîye’ye dayanan ve kayıtsız şartsız bağımsız bir Türk devletini teşkil etmek ve bu amaca mutlaka varmak için hızla teşkilatlanmak lazım geldiğini de ifade etti. Ayrıca tehlikelere göğüs geremeyenlerle, kendisinde kararlı, azimli ve cesaretli olmayanlarla işbirliği yapmanın da imkânsız olduğunu da sözlerine ekledi. Yine aynı konuşmasında teşkilatın ve Milli Hareketin başına geçecek bir liderin hemen tayininin de şart olduğunu vurguladı. Ancak daha sonra yapılan ikinci gizli toplantıda doğu vilayetlerinin yapılacak olan Milli Mücadele’ye katılma kararı net bir şekilde ortaya konuldu. Bu olumlu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, elinde bulunan yetkiye

⁴² Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 71-72

⁴³ Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, II, s. 29; XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Erzurumluların isteği ile görevinden ayrılmış bulunan Erzurum Valisi Münir Bey ile Bitlis Valiliğinden azledildiği için İstanbul’a giderken Erzurum’a uğramış olan Mahzar Müfit Bey’i de yanına alarak Ilıca’ya Mustafa Kemal Paşa’yı karşılamaya gitmiştir. Bkz. Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 63

⁴⁴ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 73; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 781; Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, II, s. 29

⁴⁵ Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 2002, s. 123

dayanarak 5 Temmuz 1919'da bütün komutanlara bir tamim gönderdi. Bu tamimde önemli haberleşme merkezlerini kontrol altında tutmak için alınan kararları duyurmuşur⁴⁶.

1- İstiklalimizi korumak uğrunda oluşturulan milli kuvvetler, her türlü saldırıdan masundur. Devletin ve milletin geleceğinde milletin iradesi amil ve hâkimdir. Ordu millet iradesinin hadimidir.

2- Müfettiş ve kumandanlar her hangi bir sebeple kumandan iskat edildikleri takdirde kendilerinin yerlerine gelecek kimseler işbirliği yapılabilecek vasıflara malik bulunurlarsa kumandayı devredecek, fakat nüfuz mıntıklarında kalarak vazife-i milliyelerine devam edeceklerdir. İkinci bir İzmir vakasına meydan verebilecek kimselerin tayini halinde kumanda asla terk edilmeyecektir.

3- Memleketimizi kolaylıkla işgal maksadına matuf olmak üzere İtilaf devletleri tarafından her hangi bir askeri kıta ve milli teşkilatı kaldırmaya emir verilirse kabul ve tatbik edilmeyecektir.

4- Amal ve gayesi milli istiklalin teminine matuf olan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri orduya müzaheret edeceklerdir.

5- Vatanın her hangi bir mıntıkasında bir taarruz halinde bütün millet hukukunu müdafaaya hazır bulunduğundan bu gibi hadiseler olunca birlikte iş görmek için her taraf bir birine en seri bir surette haber vererek hareket birlik ve beraberliği temin edilecektir⁴⁷.

Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a yaptığı yolculuk sırasında Erzincan'da kendisini karşılayan Mutasarrıf ile yaptığı görüşmede İstanbul'un kendi hakkındaki teşebbüslerini öğrenme imkânını buldu. Esasen İstanbul hükümeti onun Erzurum'da bulunmasından ciddi bir şekilde rahatsızlık duyuyordu. Bu noktada başta Sadrazam Damat Ferit olmak üzere Harbiye Nazırı ve hükümet, Mustafa Kemal Paşa'nın yetkilerini aştığına inandıkları gibi İngilizleri de kızdırmamaya gayret gösteriyorlardı. Bu arada Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halid (Karay), Ferid Paşa yanlısı bir tutum takındığı için, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarının çekim işini durdurdu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Posta Başmüdürü ile Merkez Müdürünü tutuklatması ve bu durumu telgrafla her tarafa duyurması İstanbul Hükümeti'nin tepkisini çekti. Nihayet 7 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın atandığı Ordu Müfettişliğinden alınması kararlaştırıldı. Yıldız Telgrafhanesinden Erzincan'a gönderilen ve bura aracılığı ile Erzurum'a ulaştırılan telgrafta, görevine son verildiği bildiriliyor ve İstanbul'a dönmesi isteniyordu⁴⁸. Mustafa Kemal Paşa ise İstanbul'a gönderdiği telgrafta, memleketlerinin Ermenilere vaat edildiğini bilen ve bu yüzden heyecan içinde bulunan Doğu Anadolu halkı arasında kalacağını açıkladı⁴⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul ile ilişkisi aldığı tarihi kararı ile kesildi. 8 Temmuz 1919 gecesi, saat 22.50'de Harbiye Nezaretine, saat 23.00'de de Dolmabahçe Sarayı'ndaki Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliği vasıtasıyla IV. Mehmed Vahideddin'e yazdığı telgraflarla vazifesinden ve askerlikten istifa ettiğini bildirdi⁵⁰. Mustafa Kemal Paşa, bu ayrılığı Nutuk'ta şöyle dile getirmektedir:

⁴⁶ Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 63; Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 29-30

⁴⁷ Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 120-121

⁴⁸ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 791-792; Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 31.

⁴⁹ Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 34

⁵⁰ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 793

“İstanbul, benim o dakika resmi memuriyetime hitap vermiş oldu. Benim de aynı dakika 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50’de Harbiye Nezareti’ne saat 11.00’de de padişaha vazife-i memurem ile birlikte silk-i askeriden istifamı mü’şir telgrafları vermiş oldum. Keyfiyet tarafımdan ordulara ve millete iblağ edildi. Bu tarihten sonra resmi sıfat ve salahiyyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyz ve kudret membaından ilham alarak, vicdani vazifemize devam ettik”⁵¹.

İstanbul hükümeti 8 Temmuz’da, Mustafa Kemal Paşa’nın Ordu Müfettişliğinden azlini açıklayarak, bu göreve XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın vekâlet edeceğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa ise 8 Temmuz akşamı yalnız Ordu Müfettişliğinden değil aynı zamanda askerlik mesleğinden de ayrıldığını ve sine-i millete geri döndüğünü ilan etti. Bu kararını da bir yazı ile Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti’nin Erzurum Şubesi Başkanlığı’na bildirdi⁵².

Mustafa Kemal Paşa, XV. III. XX. XIII. XII. Ve XIV. Kolordu Komutanlıklarına da 8 Temmuz 1919 tarihli telgraf gönderdi. Telgrafta,

“Mübarek vatan ve milleti parçalanma tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan milli mücadele uğrunda, militle beraber serbestçe çalışmaya resmi ve askeri sıfatım artık engel olmaya başladı. Bu kutsal amaç için militle beraber sonsuza kadar çalışmaya mukaddesatım adına söz vermiş olduğumdan çok sevdiğim askerlik mesleğine bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra milli mukaddes emelimiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere milletin bağrında bir fert olarak mücadele edeceğimi bildiririm. Bunun bütün Müdâfaa-i Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerine ve mülki merkezler ile Askerlik Şubeleri vasıtasıyla vatanın en ücra köşesine kadar bildirilmesini özellikle rica ederim”⁵³ diyerek istifasının orduya ve millete bildirilmesini istedi.

Mustafa Kemal Paşa’nın istifası hakkında Cevat Dursunoğlu şunları anlatmaktadır:

“Şehirde alttan alta Mustafa Kemal Paşa’nın ordu müfettişliğinden azli haberi yayıldı. Haber telgraf memurlarından işitilmişti. Derhal Mustafa Necati’yi Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdik. Dönüşünde haberin doğru olduğunu fakat Paşa daha önce “Sine-i millette bir ferd-i mücahit sıfatıyla çalışabilmek için askerlikten istifa ettiğini ve bu istifasını bir beyanname ile bütün memlekete ilan edeceğini bildirdi. Bu havadis bizi çok sevindirdi. Anafartalar kahramanı bütün köprüleri yakmıştı”. “Bütün rütbe ve memuriyetlerinden ayrılan Mustafa Kemal Paşa, “bir ferd-i millet” olarak milletin başına geçiyordu. Bunun için milletin müdafaasını temsil eden Müdâfaa-ı Hukuk’un da başına geçmesi gerekiyordu”⁵⁴.

Bu gelişmeler üzerine Erzurum Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti’nin il idare kurulu hemen bir toplantı yaptı. Yapılan toplantıda çok önemli bir karara imza atıldı. Erzurum Kongresi hazırlıklarıyla görevli beş kişilik (Hoca Raif Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman, Emekli Binbaşı Kazım (Yurdalan), Gazeteci Necati ve Cevat (Dursunoğlu) Heyet-i Faale başkanlığına Mustafa Kemal Paşa’nın ve ikinci başkanlığında Rauf Bey’in getirilmesine karar vererek, alınan bu kararı bir tezkere ile kendilerine bildirdi⁵⁵.

⁵¹ Atatürk, Nutuk, s. 32

⁵² Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 64

⁵³ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No: 5, Yay. Haz. A. Tetik, A. Seven, M. Ceyhan, Ankara 2007, s. 9

⁵⁴ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 75

⁵⁵ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum s. 75-76; Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 64; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 804. Ayrıca ilk toplantının zamanının bildirmesini

Kazım Özalp Mustafa Kemal Paşa'nın istifası hakkında,

“İzmir etrafında kurulan milli cephelelerde çarpışmalar devam ederken memleketin her tarafta vatani tehlikeden kurtarmak için yapılmakta olan çalışmalar geliyordu. Mustafa Kemal Paşa, Temmuz 1919 ayı başlarında askerlikten istifa ederek bir millet ferdi sıfatıyla çalışmaya karar verdiğini ilan etmişti. Bu haber memleketin her tarafına süratle yayılarak büyük sevinç uyandırmış ve manevi kuvvetin artmasına sebep olmuştu”⁵⁶ diyerek memleketin beklediği liderin ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Bütün bu gelişmelerden sonra 10 Temmuz 1919 tarihi Mustafa Kemal Paşa için çok önemli bir gündü. Çünkü Erzurumlular onu bir kere daha bağırklarına bastı. Bu tarihi anı Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu satırlarla anlatmaktadır:

“Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli tezkirede, cemiyetin başına geçmemi ve Heyet-i Faale riyasetini kabul etmemi teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere tayin ve tefrik ettikleri beş zatın isimlerini bildiriyorlardı. Bu beş zat: Raif Efendi, Mütekait Binbaşı Süleyman Bey, Mütekait Binbaşı Kazım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey, Dursunbeyzâde Cevat idi. Bahsettiğim tezkire de Rauf Bey'in de Heyet-i Faale Riyaseti saniliğine intihap edildiği bitiriliyordu”⁵⁷.

Böylece Mustafa Kemal Paşa yapılan ilk Heyet-i Faale toplantısına katıldı. Öğleden sonra saat dörtte Müstahkem Mevki Karargâhında⁵⁸ toplanıldı. Rauf Bey ve Kazım Karabekir Paşa da orada idiler⁵⁹.

Cevat Bey hatıralarında,

“... Sekiz kişinin oturabileceği basit bir masanın etrafında toplandık. Mustafa Kemal Paşa arkası pencereye dönük olarak masanın baş tarafına oturdu. Bir tarafında cemiyetin Reisi Raif Efendi, diğer tarafında da Kazım Karabekir Paşa yer aldılar. Rauf Bey ve bizler de boş kalan yerlere oturduk. Masanın üzerine bir Avrupa haritası yayılmıştı. Paşa, harita üzerinde dünyanın o günkü siyasi ve askeri durumunu en ince noktalarına kadar bize izah etti. Bundan sonra Türkiye'nin siyasi ve askeri durumuna geçerek milli bir müdafaa teşkilatlandırılmasından başka yapılacak bir şeyin olmadığını, bunun da milletin iradesini temsil eden Müdafaa-ı Hukuk eliyle mümkün olduğunu anlatarak savaşın sonunda çeşitli ihtilaflara düşen İtilaf devletlerinin hiç bir şey yapamayacakları neticesine vardı... Mustafa Kemal Paşa acele yapılacak işler üzerinde kısaca görüştüğünden sonra cemiyetin kendisine gösterdiği güvenden çok mütehasıs olduğunu ve bundan sonra da aynı enerji ile çalışacağımızı umduğunu söyleyerek toplantıyı bitirdi.”⁶⁰ diyerek yapılan toplantı hakkında bilgi vermektedir. Toplantının bitişi ile birlikte toplantıya katılanlar, onun etkisinde kalmışlar, görüşlerindeki keskinliği ve açıklığına hayran kalmışlardır. İçlerindeki mutluluğu onları oldukça duygulandırmış ve Mustafa Kemal'i büyük adam olarak ilk defa o gün vasıflandırmışlardır⁶¹.

kendisinden talep etmişlerdir. Gönderilen karar metni hakkında geniş bilgi için bkz. Dursunoğlu, s. 75-76

⁵⁶ Kazım Özalp, Milli Mücadele 1919-1922, Ankara 1998, s. 40

⁵⁷ Atatürk, Nutuk, s. 42-43

⁵⁸ Müstahkem Mevki Karargâhı, Erzurum'da Cumhuriyet caddesinde Dursun Cinisli'nin oturduğu evi idi. Bkz. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 75

⁵⁹ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 804-805; Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 42-43

⁶⁰ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 77

⁶¹ Bu konuda Cevat Bey, “Paşa'nın yanından çıkarak ertesi günü toplanmak üzere dağıldık. Necati ve ben aynı semtte oturduğumuzdan Lalapaşa'ya doğru yürüydük. Saat dokuza geliyordu. Toplantının

Bu önemli olay Albayrak gazetesinin 14 Temmuz 1919 tarihli nüshasının 15. sayfasında halka da duyuruldu. Gazetede yapılan yorumda; Mustafa Kemal'in istifasının bir azim ve iman vesikası olduğundan söz edilerek, "*Millete henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösteren muazzam bir hüccet olduğu vurgulandı. Aynı zamanda "Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında millet pak, nezih, parlak bir hale gelmektedir"* denilerek ve "*böyle temiz, fedakâr ruhların ittifadından milletin hürriyet ve istiklal gibi iki mukaddes nurunun doğacağı*"⁶² Belirtilerek kendisini milli mücadelenin başında görmek istedikleri de açıklandı.

Mustafa Kemal Paşa askerlikten ayrıldığından dolayı oldukça üzüntülü idi. Esasen bu şerefli elbiseyi uzun yıllar sırtında taşımış ve ona leke getirmeden başarılarla dolu hayatını devam ettirmişti. Oysa şimdi sivil hayata geçmişti ve durum oldukça nazik ve hassas bir noktaya gelmişti. Bu nazik ve hassas noktada ona ilk katılanlar -bir kişi dışında- bütün müfettişlik erkânı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Müfettişlik binasında bulunduğu bir sırada XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'in geldiği haber verildi. Paşa saygı içinde binaya girdi. Herkes heyecan içinde bulunuyordu. Ne olacaktı? Çünkü İstanbul hükümeti Kazım Karabekir Paşa'yı Ordu Müfettiş Yardımcısı olarak atamıştı. Herkesin endişe içinde bulunduğu sırada Paşa, Rauf Bey ile Mustafa Kemal Paşa'ya, "*Kumandamda bulunan subay ile erlerin tazimlerini sunmaya geldim. Siz, bundan önce olduğu gibi bundan böyle de bizim Sayın Kumandanımızsınız. Kolordu Kumandanına mahsus otomobil ile emrinize bir takım süvari verdim. Hepimiz emrindeyiz Paşam*" diyerek emrinde olduğunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa bu hareketten çok duygulandı. Kendisini tutamadı ve Kazım Karabekir Paşa'ya doğru gitti. Onu sıkıca kucakladı, yanaklarından tekrar tekrar öptü ve teşekkür etti. Kazım Karabekir Paşa da Erzurumlular gibi kurtuluşu bu aziz arkadaşında görmüştü⁶³.

Aslında Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gelmesinden ve Vilâyât-ı Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti üyeleri ile görüşükten sonra bu kongreye kendi plan ve geleceğe ait düşünceleri ışığında daha kapsamlı, daha üstün bir mahiyet vermeyi tercih etti. Bu arada yine kongreye katılacak delegelerin hemen yola çıkarılmaları gerektiği ve kendilerine seyahatlerinde kolaylıklar gösterilmesi için kumandanlıklara ve valiliklere gerekli uyarılar yapıldı. Esasen Mustafa Kemal Paşa, kongreyi mahalli ve mevzii bir kongre ölçüsünden çıkarıp memleket çapında vatan ve milletimizin kurtuluşu yolunda hayati kararlara imza atabilecek bir büyük milli hadise haline sokmak gerekir düşüncesindeydi. Bu yüzden de kongrenin biran önce toplanmasına büyük önem vererek her türlü hazırlığın tamamlanması hususunda arkadaşlarından hızlı ve dinamik gayret sarf edilmesini bekliyordu⁶⁴.

10 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaşan delegelerin sayısı oldukça azdı. Bundan dolayı kongre tarihinin ertelenmesi gerekiyordu. Bunun için ikinci bir toplantı da 23 Temmuz 1919'da açılması kesin olarak kararlaştırıldı ve vilayetlere bildirildi⁶⁵. Birinci Dünya Savaşı'nda harabe haline gelen Erzurum'da misafirleri yerleştirmek oldukça zordu. Vilâyât-ı Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti üyeleri kendi aralarında iş bölümü yaparak şehre gelenlere yardımcı olmaya çalıştılar. Üyelerden bir kısmı Erzurum'a gelmeye başlayan

tesiri altındaydık. Ben, başımıza geçen adamın görüşlerindeki keskinliğe ve açıklığa hayran olmuştum. Gözlerim yaşarmıştı. Necati'nin yüzüne baktım, onun da gözlerinin yaşardığını alaca karanlıkta fark ettim. Her ikimiz de birden "büyük adam" dedik ve başka bir şey konuşmadan birbirimizden ayrıldık" diyerek duygularını dile getirmektedir. Bkz. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 79

⁶² Atatürk, Nutuk, I, s. 87, Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 76

⁶³ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 805; Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 40

⁶⁴ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 810

⁶⁵ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 79

temsilcileri misafir edecekleri yerleri, bir kısmı da kongrenin toplanacağı okulun salonunu ve komisyon odalarını, istirahat yerlerini hazırlamaya başladılar⁶⁶.

Yukarıda da ifade edildiği üzere yapılacak olan ikinci toplantıda yani kongrenin 23 Temmuz'da açılması kesin olarak kararlaştırılarak ve vilayetlere duyuruldu. Nihayet sıra gelecek misafirlerin nasıl ağırlanmasına ve toplantı yerinin hazırlanmasına gelmişti. Bunun içinde yoğun bir çalışma içine girilerek birkaç kez gece toplantıları düzenlendi. Mustafa Kemal Paşa da bazen bu toplantılara iştirak ediyordu. Yapılan toplantıların birinde, Rauf Beyle kendisinin Erzurum merkezinden seçilmek istediğini ima etti. Bunun üzerine Raif Efendi ise cevabında, Erzurum merkezinin seçiminin yapılmış olduğunu, kendisiyle Kazım Beyin seçildiğini söyleyerek ve seçimi henüz yapılmamış olan bir vilayetten bu seçimin sağlanmasının uygun olacağını ifade etti. Ancak Mustafa Kemal Paşa, milli harekete ilk merkez olan ve Doğu vilayetlerinin en büyüğü olan Erzurum'u tercih ediyordu. Bunun üzerine Binbaşı Kazım Bey, Cevat Dursunoğlu'na yaptığı teklifinde, kendilerinin istifa ederek Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in seçilmelerinin sağlanabileceğini ifade etti. Böylece teklif kabul edildi ve Mustafa Kemal Paşa da bu durumdan çok memnun oldu⁶⁷. Gerçekten de Kazım ve Cevat Beyler 20 Temmuz 1919'da Cemiyet Başkanlığına başvurarak istifa ettiler⁶⁸. Toplantıdan bir gün sonra Tortum'dan üye olarak seçilen aza Derviş Efendizâde Ahmet, hastalığından dolayı gelemeyeceğini bildirildi. Ayrıca Hasankale'ye birer adam gönderilerek Kazım Bey ve Cevat Bey'in kongreye katılmaları sağlandı⁶⁹.

Vilâyât-ı Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şube Başkanı Hoca Raif Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye başkanlık yapabilmesi amacıyla kendi üzerindeki yetkilerin devredilmesi için İstanbul'da bulunan cemiyet merkezinden izin istedi. Aynı amaçlı bir telgrafı da Ankara'da XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy)'ya gönderdi. O, yaptığı açıklamada gerçekleştirilmesi düşünülen kongreye Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti gibi diğer cemiyetlerin de delege göndermesinden dolayı kongrenin sadece Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin kongresi olmaktan çıktığını bildirdi. Bundan dolayı, çeşitli milli cemiyetler adına da teklif edilmiş bir umumi kongre olduğundan dolayı daha da ciddi bir durum arz etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya kendi görevinin devredilmesi gereğini vurguladı⁷⁰. Ali Fuat Paşa, "*Hoca Raif Efendi'nin bu hareketi takdire şayandır. Erzurum Kongresinden önce milli mücadeleye katılarak hiçbir şeyden çekinmeyerek milli görevini yerine getirmiştir*" yorumunu yapmaktadır⁷¹.

Kongreye katılmak için Erzurum'a gelen Trabzon delegeleri kendi aralarında yaptıkları toplantılardan birinde kongre başkanlığına kimin getirileceği konusunu gündeme getirdiler. Sürmene delegesi olarak Kongreye katılan Ömer Fevzi Bey, milletin içinden çıkmış bir

⁶⁶ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 79

⁶⁷ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 80; Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 64-65; Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 44. Politika sezisi kuvvetli olan Kazım Bey, Cevat Bey'in yanına gelerek istifa edip, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in seçilmesini sağlamalarını teklif etti. Cevat Bey'in de muvafık bulmasından sonra istifa ettiklerini açıkladı. Mustafa Kemal Paşa bu durumdan çok memnun oldu. Hatta toplantı bittikten sonra Mustafa Kemal Paşa, "*Peki siz ne olacaksınız, kongreye girmeyecek misini, bu nasıl olur*" dedi. Cevat ve Kazım Beyler de, "*Paşam bizim yerimize de istifade edecekler bulunur, biz şimdi bununla uğraşacağız*" cevabını verdiler. Bkz. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 80

⁶⁸ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 811

⁶⁹ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 81

⁷⁰ Kırzioğlu, Erzurum Kongresi, s. 145-146; Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 143-144; Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum s. 103-104; Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 70-71

⁷¹ Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 144

kişinin, hele bir komutanın başkanlığa getirilmesinin yurt dışında kötü yankılar yapacağını vurguladıktan sonra yine bir kişinin peşinden gidildiği şeklinde yorumlanacağını buna kesinlikle karşı olduğunu, delegelerin kendi aralarından birini başkan seçmeleri gerektiğini, kongrenin ilk gününün tartışmaya ayrılıp, ikinci gününde başkan seçilmesini söyledi. Hatta bu konuşmadan sonra seçilecek başkan vekillerinden birinin mutlaka Trabzonlu olması konusunda hem fikir birliğine varıldı⁷².

Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına getirilmesinden doğacak mahzurlar hakkındaki düşünceler delegeler arasında taraftar bulmaya başladı. Bu durumda Kazım Karabekir Paşa meseleye el koydu. Özellikle Başkan Vekilliğine getirilmek istenen iki kişi arasında çıkan anlaşmazlığı fırsat bilen Kazım Karabekir, Zeki, İzzet ve Servet Beyleri yanına çağırarak ikna etmiş ve böylece Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesi hususunda anlaşma sağlanmıştır⁷³.

Daha önce 22 Nisan 1919'da İngiliz Yarbayı Rawlinson on kadar İngiliz askeri ile Erzurum'a gelmişti. Kendi işinin dışında başka işlerle uğraşmıyor ancak kendi işi ile ilgili işlerde de Osmanlı askeri makamlarına saygısızlık yapıyordu. Bu durum Kazım Karabekir Paşa'nın Kolordu Komutanlığı görevine başlayana kadar sürdü. Ancak Rawlinson'un görevinin yalnızca askerlik ve silah işiyle ilgili olmadığı da söyleniyordu. Bu söylentilerden birisi, bağımsız bir Ermenistan kurulmasının yollarının araması, diğeri ve en önemlisi ise, Lord Curzon, Türk milliyetçilerinin asgari hangi şartları kabul edebileceklerini öğrenmek istediği için gönderildiği idi⁷⁴. Mustafa Kemal Paşa'yı 9 Temmuz 1919'da ziyaret eden Yarbay Rawlinson, Erzurum'da bir kongrenin toplanacağını duyduğunu, bunun açılmamasının daha uygun olacağını söyleyecek kadar ileri gitti. Hatta bunun millet tarafından verilmiş bir karar olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa'ya İngiliz hükümetinin bu kongrenin toplanmasına müsaade etmeyeceğini ve gerekirse müdahale edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, "*O halde biz de mecburi ve zaruri olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve her halde milletin kararını yerine getiririz*" dedikten sonra "*Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız*" diyerek sözlerini bitirdi ve ayağa kalkarak görüşmenin bittiğini ihtar etti⁷⁵.

Mustafa Kemal Paşa bir yandan Heyet-i Faale'nin çalışmalarını idare ederken diğer yandan da Türk Milli Mücadelesi'ne el koymuş bulunuyordu. 13 Temmuz'da arkadaşları ile yaptığı bir toplantıdan sonra mülki ve askeri makamlara bazı açıklamalarda bulundu. Yapılan açıklamalarda, devlet ve milletin geleceğine hâkim olan İrade-i Milliye'dir. Ordunun yardımcısıdır. Sivil makamlar da bu milletin bu çabalarını yasalar gereğince destekleyecekler ve askeri birliklerle işbirliği yapacaklardı. Komutanlar ve sivil memurlar görevlerinden çıkarılsalar bile yerlerinden ayrılmayacaklardı. Yerlerine yeni atananlar milli amaçlara uygun hareket edecekleri kanısına varılırsa ancak görevlerini devredeceklerdi. Aksi takdirde de yine bölgelerinden ayrılmayacak ve gidişatı izleyeceklerdi. İtilaf devletlerinin bu konudaki bildirimleri ise kesinlikle dinlenmeyecek ve hiçbir memur ve komutan İstanbul'a dönmeyecekti⁷⁶.

Mustafa Kemal Paşa, yanında Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Bey bulunduğu halde 10.30'da Kongre binasına geldi. Kongre üyeleri ile teker teker görüşüp ellerini sıktıktan sonra salona girdi. Mustafa Kemal Paşa ön sırada Erzincan Azası Şeyh Hacı Fevzi Efendi'nin yanına

⁷² Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 68

⁷³ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 67-68; Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 68-69

⁷⁴ Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 45-46

⁷⁵ Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 46

⁷⁶ Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 70

geçerek onun yanına oturdu. Nihayet Kongre Raif Efendi'nin konuşması ile açıldı. Raif Efendi açılış konuşmasında Kongre için bir reis seçilmesi gerektiğini söyledi. Bu arada Şiran Azası Müftü Hasan Efendi de dua ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa, Kongre başkanlığı için aday gösterildi ve oy birliği ile seçildi⁷⁷.

Başkan seçildikten sonra kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, memleketin durumu hakkında bilgi verdikten sonra ve Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı takındıkları tutumları teker teker açıkladı. Artık Türk milletinin artık harekete geçtiğini, çeşitli adlar altında bir takım teşekküller kurulduğunu, bu suretle doğan milli heyecan ve celadet ruhunun mübarek vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himayeye müstenit son sözü söyleyecek ve hükmünü uygulayacak kudrette olduğunu belirtti. Daha sonra İtilaf Devletleri'nin arasındaki anlaşmazlıkları ortaya koyan Mustafa Kemal Paşa, bir "*Milli Şura'nın ve kuvvetini milli iradeden alacak sorumlu bir hükümetin*" kurulmasının zaruri olduğunu ifade etti. Bunun da ancak Anadolu'da yapılabileceğini söyledi⁷⁸. Mustafa Kemal Paşa'nın nutku üyelerde heyecana sebep oldu ve konuşma bittikten sonra hep birden alkış tufanı ile salonu inlettiler⁷⁹.

Erzurum Kongresi'ne, Doğu Anadolu vilayetinden Diyarbakır⁸⁰ ve Elazığ⁸¹ katılmamış, bunun yanında Erzurum, Sivas, Bitlis, Van ve Trabzon'dan delegeler katılmıştır. Başkanlık seçimine geçildiğinde, Mustafa Kemal Paşa tek aday olarak seçimlere girdi. Yapılan gizli oylamada elli altı delegeden otuz sekiz veya kırk sekiz üyenin oyunu alarak başkanlığa seçildi. Başkan Vekili olarak iki adayın seçilmesi lazımdı. Başkan Vekilliklerine Erzurumlu Hoca Raif Efendi ve Trabzonlu İzzet Bey otuz beş oy alarak seçildiler. Kâtip üyeliklere de Erzurum'dan Karaköse Delegesi Süleyman Necati Bey ile Trabzon'un Vakfikebir delegesi Abdullah Hasip Efendi getirildiler⁸².

İstanbul Hükümeti, Erzurum'da bir kongrenin toplandığının haberini aldı. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 24 Temmuz 1919 tarihli telgrafla XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'dan kongre hakkında bilgi istedi. Kazım Karabekir Paşa ise biraz gecikmeli de olsa aşağıdaki cevabı gönderdi.

"Vatanın maruz kaldığı ahval-i mâlume dolayısıyla İstanbul'da Vilâyât-ı Şarkîye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti teşekkül etmiş idi. Bunun Vilâyet-i sittede birer şubeleri var idi ve bunları hükümet biliyor idi. İzmir'in haksız işgal-i nagehanisi ve Vilâyet-i Şarkîye'nin Ermenistan'a verileceği şayiati ve Ermenilerin İslamlara yaptıkları mezalim ve tecavüzatın günbegün tezayüt ve hududumuza kadar sirayet etmesi ve Sivas'a kadar gideceklerini bilaperya söylemeleri bu havali hakkındaki endişeyi artırdı. Vilâyat-ı Şarkîye Müdâfaa-ı Millîye Cemiyetlerinden intihap olunacak murahhasları bir araya toplamağa mecbur etti. İşte bu maksatla Vilâyât-ı Şarkîye ve Elviye-i müstakile Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyetleri namına intihap olunan murahhaslar Erzurum'a geldi. Bu suretle teşekkül eden kongre id-i milli gününden itibaren hali in'ikat ve müzakere bulunuyor... Takip ettikleri gaye

⁷⁷ Atatürk, Nutuk, s. 43; Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 88-89; Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 53

⁷⁸ Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s. 54

⁷⁹ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 825

⁸⁰ Diyarbakır'da kongreden beş on gün önce Müftü Hacı İbrahim Efendi'nin başkanlığında bir Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve Erzurum'a delege gönderilmek üzere delegelerini seçmişlerse de o zaman ki Diyarbakır valisi delegeleri hareket ettirememiştir. Bkz. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 91

⁸¹ Elazığ'dan Dr. Nazım Bey ile dört arkadaşı kongreye gelmek istemişlerse de Elazığ Valisi Ali Galip engel olmuştur. Bkz. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 91

⁸² Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 81; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 825

vatan ve milletin saadet ve selametinden başka bir şey değildir ve maksatlarını açık olarak her tarafa neşretmişlerdir”⁸³.

Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden rahatsız olan İstanbul Hükümeti, onun hareketlerini yakından takip etmeye başladı. Harbiye Nezareti 30 Temmuz 1919'da XV. Kolordu Komutanlığını telgrafla arayarak gelişmeleri öğrenmek istedi. Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın kanunlar çerçevesinde vatan ve millet için çalışmakta olduğundan bahsederek 1 Ağustos 1919 tarihli telgrafi gönderdi. Kazım Karabekir Paşa bu telgrafında şu sözlere yer vermiştir:

“Hükümetin kararları ve siyaseti ne olduğunu bilmiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in fil ve hareketlerinde vatan ve milletin maksat ve menfaatlerine ve mevcut kanunlara aykırı telakki edilecek hiçbir hal ve harekâtı olmadığını görüyorum. Müşarünileyhler memleket ve milletin saadet ve selameti ile alakadar her vatanperver fert gibi yaşamaktadırlar. Pontus hükümeti teşkili hülyasıyla Trabzon ve havalisine göçmen sıfatıyla akın akın silahlı Rum çeteleri çıktığı ve Ermenilerin büyük Ermenistan hayalini besledikleri ve hudutlarımıza kadar her türlü facia ve kötülükleri yapmakta ve Sivas'a diye feryat ettikleri ve İtilaf mensuplarının da bunlara gizli ve açık her türlü yardım ve kolaylıkta buldukları herkesçe malum ve hal İstanbul gazetelerinin bile neşriyatıyla sabit olduğu halde hükümetin mevcudiyetimiz aleyhine hazırlanan bu müthiş tehlikeden habersiz vaziyette kalarak millete hiçbir ümit nefesi ve tatmin vermemesi ve bilakis en aydın ve kıymetli zat ve kumandanların birer suret ve bahane ile millet arasından ayırıp ve hapis ve tevkif edilmesi ve bir taraftan da silah vesairenin alınması bilhassa tehlikeyi pek yakın gören ve hayat ve namusunun korunması endişesiyle bu muntika hakkının pek haklı olarak Ermeni ve Rumların İzmir gibi ansızın buraları da işgal edeceği ve bütün Müslümanların ayaklar altında çiğneneceği kanaatini hâsıl ettirmiştir... Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyla ve seçkin askeri hizmetleri ve vatanseverliği ile tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade hürmeti mahsusasını kazanmış ve bahusus henüz yirmi gün evvel memleketin yararına kumanda etmiş olan ve hal ve harekâtında vatan ve millet menfaatine aykırı bir şeyi duyulmayan ve görülmeyen bir zatın tevkifine kanuni bir sebep olamayacağını ve yukarıda da arz ettiğim ahval dolayısıyla halk ve ordu nazarında iyi bir hareket olarak telakki edilemeyeceği cihetle müşarünileyhin tevkifine ve kolorduca da bunun için yardımda bulunulmasına hal ve vaziyetin katiyen müsait olmadığını arz eylerim”⁸⁴.

Olağan görüşmeleri 7 Ağustos tarihine kadar devam Erzurum Kongresi'nde toplam on üç toplantı yapıldı. Kabul edilen Nizamname'nin esaslarından birçoğu, Erzurum Vilayet Kongresi ile Mustafa Kemal Paşa'nın reisliğinde Heyet-i Faale konuşmalarında tespit ettiği maddelerdi. Süleyman Necati'ye bu konuda bir tasarı yazılması görevi verildi. Süleyman Necati'nin hazırladığı tasarı ile beraber komisyona çok az iş kalmıştır. Metin üzerinde ufak tefek değişiklikler yapılarak kongre umumi heyetine sunulmuştur. Yapılan görüşmelerde bazen sert tartışmaların yaşandığına da şahit olunmuştur.⁸⁵

Kazım Karabekir Paşa Erzurum Kongresi'nin dağıtılması, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in topladığı zannıyla kongrenin dağıtılması ardından da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmaları noktasında ısrar eden İstanbul Hükümetine 5 Ağustos 1919 tarihli yeni bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta:

⁸³ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 829-830; Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 99

⁸⁴ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 79-81

⁸⁵ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum s. 92

“Erzurum Kongresi hakkındaki son maruzatımla ahval ve vaziyeti, âcizane aydınlatmakla ve bununla büyük bir vazifeyi yapmış olduğumu zannediyorum. Bu münasebetle de tekrar arz ediyorum ki, Doğu vilayetleri Erzurum Kongresini Doğu vilayetlerinin milleti toplamıştır. Elyevm yetmiş kadar azasıyla Erzurum’da hali içtimada bulunan kongre, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey İstanbul’da iken büyük ve kanlı tehlikelerin vukua geleceğini muhakkak addeden Doğu illeri halkının karar ve teşebbüsüyle toplanmıştır. Bu toplanışta siyasi ve şahsi hiç bir tesirin mevcut olmadığı katıyetle anlaşılmıştır. İntibahını sureti katiyede felaketten alan milletin ruhundan kopan bir heyecan ve kuvveti, yabancılar bir iki şahsa atfetmek suretiyle milletin ruh ve mevcudiyetini örtmek ve inkâr yolunu seçmekle kendi milletini iğfal ve bu suretle menfaatlerini genişletmek ve temine çalışıyor. Vatan ve milletimiz için telafisi gayri mümkün zararları sebep olan bu telakki tarzının bizzat hükümetimiz tarafından dahi bilinmeyerek kabul ve ısrarı ile yabancıları emellerine kolaylaştırdığını görmek umudumu meyas etmekle ve yaralamaktadır. Doğu illerinde doğmuş olan bu milli cereyanın gelişmesine şimdiki durumuna Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in zerre kadar tesirlerinin olmadığını ve sonradan kongreye herkes tarafından büyük bir hürmet ve tazimle kabul edilen bu iki zatın siyasi mevkiimizi daha ziyade kavramış olmalarından bilakis hükümetimizin mevkiini düşünerek mevcut Kuvay-ı Milliye’yi daha sakın ve tedbirli bir şekle koyarak iyi idare ettikleri açıkça görülmektedir...”⁸⁶” diyerek Erzurum Kongresi’nin toplanmasının Türk milletinin kararı olduğunu belirtmiştir.

The Times gazetesinin 5 Ağustos 1919 tarihli haberinde, “Doğu Anadolu’da Milliyetçi hareketin yayıldığı, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Erzurum’da bir kongre toplandığı ve kongre sonrasında Hürriyet ve İtilaf partisinin yıkıldığı” ifade edilmektedir⁸⁷.

7 Ağustos 1919 Perşembe günü Erzurum Kongresi sona erdi. Yapılan on üç toplantıyı bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın kendisi idare etti. Heyet-i Temsiliye konusu üzerinde görüşme yapıldı. Seçimde Mustafa Kemal Paşa, Raif Efendi, Hacı Musa Bey, Sadullah Efendi, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Servet Bey, İzzet Bey ve Şeyh Fevzi’nin Heyet-i Temsiliye’yi teşkil etmeleri gerçekleşti⁸⁸. Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta, “Ağustosun yedinci günü Kongre içtimasına hitam verirken, Kongre heyetine: Esaslı mukarreat ittihaz olunduğunu ve cihana milletimizin mevcudiyet ve birliğinin gösterildiğini söyledim ve tarih bu kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir dedim”⁸⁹” cümleleriyle Kongreyi değerlendirmektedir.

Seçilen Heyet-i Temsiliye’nin görevi Türk milleti adına, vatanın bütünlüğü ve milletin istiklalinin tehlikeye girmemesini sağlama konusunda her türlü tedbiri ve siyasi kararı almaya ve bu kararları yürütmeye yetkili olacaktı. Ancak millet ve memleketin geleceği ile ilgili önemli konularda Heyet-i Merkeziye’nin de düşüncelerini sorup görüşlerini alması karar altına alındı. Heyet-i Temsiliye gerekirse kongreyi olağanüstü toplantıya çağıracaktı⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta,

“Benim Erzurum Kongresine aza olarak girip girmemekliğim şayan-ı teemmül görülmüş olduğu gibi Kongreye dâhil olduktan sonra da reis olup olmamaklığım üzerinde tereddüt edenler bulunmuştur. Bu tereddüdü izhar edenlerden bir kısmının mülahazatını hüsnüniyet ve samimiyetlerine atfetmek caiz olduğu halde diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, bilakis maksad-ı melanet daha o zaman şüphem kalmamıştı. Kongrenin hitamından iki gün evvel diğer bir münakaşa da mevzubahis olmağa başladı. Bazı samimi

⁸⁶ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, s. 82-83

⁸⁷ The Times, Tuesday, August, 5, 1919

⁸⁸ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 835

⁸⁹ Atatürk, Nutuk, s. 45

⁹⁰ Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 91-92

arkadaşlarım, benim Heyet-i Temsiliye'ye dâhil olarak aleni faaliyetlerimi mahzurlu görüyorlardı. Mütalaaları şu noktada hülâsa edilebilir. Milli teşebbüsât ve faaliyetin bütün manasıyla millettten doğduğunu, hakikaten milli olduğunu göstermek lazımdır. Bu takdirde teşebbüsât daha kuvvetli olur ve kimsenin su-i tefsirine ve bilhassa ecnebilerin menfî düşüncelerine mahal bırakmaz. Fakat tanınmış ve bhusus hükümet-i merkeziyeye ve makam-ı hilafet ve saltanata karşı asi vaziyete düşmüş, nokta-i hücum teşkil eden benim gibi bir adamın bütün bu teşebbüsât-ı milliyenin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin maksad-ı milliyeye müstenit olmaktan ziyade hususi emeller istihsaline matuf telakki edilmesine imkân olur. Binaenaleyh Heyet-i Temsiliye, vilayet ve müstakil sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle milli bir kuvvet gösterilebilir. Yalnız benim de bu mütaleata muhalif olan mütaleatımı istinat ettirdiğim noktalardan bazısını tadat edeyim. Evvelâ; beni Kongreye dâhil olmalı ve onu idare etmeli idim. Çünkü zaman geçirmeksizin irade-i milliyenin faaliyete geçirilmesini ve milletin bizzat fiilen ve müsellâhan ittihaz-ı tedabire başlamasını temin zaruretine kani idim. Bu esaslı noktaları takdir ve tespit ettirebilmek için Kongrede tenvir ve irşat ve bizzat idare suretiyle çalışmamı elzem görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin daha evvel izah ettiğim esasat ve mukarreratını, herhangi bir Heyet-i Temsiliye'nin tatbik ettirebileceğine benim emniyetim taalluk etmediğini itiraf ederim. Nitekim zaman ve vakayı beni teyit etmiştir. Bundan başka daha Amasya'da iken takarrür ve bütün millete vesait-i mümkün ile tebliğ ettirdiğim Sivas Umumi Kongresi'nin akdini temin etmek bütün milleti ve memleketi yalnız bir heyetle temsil etmek, sonra yalnız vilâyat-ı şarkiyeyi değil, bilcümle aksam-ı vatanın aynı dikkat ve hassasiyetle müdafaa ve halâsını temin çarelerini bulmağa çalışmak hususlarını, herhangi bir heyetin temin edebileceğine kani olmadığımı açıkça ifade etmek zaruretindeyim. Çünkü bende böyle bir kanaat mevcut olsaydı, benim teşebbüs aldığım güne kadar, teşebbüsât ve faaliyette bulunanların netayic-i mesaisine intizaren istifa etmemek yolunu bulurdum. Hükümet, padişah ve halifeye karşı isyana lüzum görmezdim... Hâlbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin, hayat ve mematı mevzubahis olurken vatanperverim diyenlerin kendi akâbetlerini düşünmesine mahal var mıdır?⁹¹” diyerek Kongre'de bazı olumsuz düşüncelerin de olduğunu belirtmektedir.

Kongre bittikten sonra alınan kararlar bir bildiri ile ilan edildi. Erzurum Kongresi Türk Milli Mücadele hareketi ve onun başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Erzurum Kongresinin ruhunda, milli birliği sağlama, milletçe teşkilatlanma ve silahlanma, iç ve dış düşmanlara karşı koyma ve gerektiğinde silahlı çatışmaya girme duygusu hâkimdi. Hatta ülke savunmasını gerçekleştirilemeyen hükümete karşı başkaldırma, ayaklanma, vatan ve millet uğrunda savaşı göze alma vardı⁹². Genel olarak bakıldığında Erzurum Kongresi'nin kararları bölgesel değil bütün bir vatani ilgilendiriyordu. Cemiyetin adı ve milli mücadele hareketinin başlangıcı Doğu Anadolu bölgesine dayandırılmış ancak amaç ve bu amaç uğrunda mücadelelenin kapsamı vatani ve milleti bütün olarak içine almaktadır. Kongre sonucunda kurulan cemiyetin amacı yalnızca Doğu Anadolu bölgesinin bütünlüğü değil, 30 Ekim 1918 sınırlarıyla vatanın bütünlüğüdür. İlan edilen kararlar bir beyanname ile yurdun her tarafına dağıtıldığı gibi çeşitli vasıtalarla yabancı devlet temsilcilerine de tebliğ edildi⁹³.

İngiltere'de yayınlanan The Times gazetesinin 21 Ağustos 1919 tarihli nüshasında çıkan haberde,

⁹¹ Atatürk, Nutuk, s. 46-47

⁹² Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 111

⁹³ Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 112

“Türk Generali Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Erzurum’da Ulusal bir kongre toplandığını Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Sivas, Trabzon ve Diyarbakır illerinin temsil edildiği bu organ, Türkiye’nin bütünlüğünü talep eden karar aldığını” ifade edilmektedir. Ayrıca “seçimlerin müdahale olmadan yapılması, yabancı güçlerin etkisinde olan bir hükümetin ulusal emelleri temsil edemeyeceği⁹⁴” vurgulanmaktadır.

Erzurum Kongresi’nde alınan kararlar Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne giden yolu açtığı gibi aynı zamanda Sivas Kongresi için de bir zemin oluşturdu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları büyük kongreyi başarı ile sonuçlandırmışlardı. Erzurumluların bu milli toplantıya bakışları olumlu olmuştu. 3 Mayıs, 3 Temmuz ve 23 Temmuz tarihleri bu sebeple Erzurum’un, Doğu Anadolu’nun ve Türk Dünyasının uğurlu günü sayılmıştır. Diğer taraftan cemiyetler yoluyla milli birlik ve bütünlük sağlanmış ve böylece Kafkaslardan esen sert rüzgârın önü kesilmiştir. Doğu Anadolu bölgesi, Ermeni emellerine veya hâkimiyetine terk edilmeyecektir. Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’da kaldığı günler, Ağustos ayının sonlarına kadar devam etti⁹⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit’e, “Erzurum’da ve kongrede gördüğüm samimiyet, mertlik ve fedakârlık, azim ve iman, beni doğrusu çok cesaretlendirdi. Memleketimi kurtarmak yolundaki cesaretimi artırdı” diyerek duygularını dile getirmişti⁹⁶. Bu arada kongreden sonra Cevat, Kazım ve Süleyman Necati Beyler Çaykarye/Çaykara’daki evde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına bir gece ziyareti verdiler. Yemekler yenildikten sonra kahveler içilmiş ve sohbet sırasında kongrede alınan kararlardan 8. Madde üzerinde durulmuştu. Bu maddede, “Hükümet-i Merkeziyemizin Meclis-i Milli’yi hemen ve bilâfâte-i zaman toplanması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz edecek bi’l-cümle mukarreratı Meclis-i Milli’nin murakabesine arz etmesi mecburidir” ifadesi vardı. Meclisi milletvekilleri temsil edecekti. Yakında siyasi vaziyet elverdiği takdirde seçim yapılması gerekmekteydi. Mustafa Kemal Paşa bu sohbette, kendisinin Erzurum milletvekili seçilmek istediğini, bu tarihi şehri temsil etmekten şeref duyacağını ifade etti. Bu arada doğum yeri Selanik’i hatırına getirdi, ancak işgal altında bulunduğunu söyleyerek üzüntüsünü dile getirdi, Erzurumlular da işgal acısını ve Ermeni vahşetini yaşamıştı. Bir noktada Selanik ile bu serhat şehrin insanları aynı kaderi paylaşmışlardı. Kazım (Yurdalan) Bey Erzurum’un geçmişte yetiştirdiği kahramanlar arasına bir kahramanın daha girmesi şerefının verilmesini, bunun için de nüfusunun Erzurum’a nakline izin verilmesini rica etti⁹⁷. Mustafa Kemal Paşa bu tekliften çok mütehasıs oldu ve böyle bir teklifi kabul etmeyi şeref bildiğini söyledi⁹⁸.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa, validesi Zübeyde Hanım’a Erzurum’da bulunduğu zaman bir mektup gönderdi. Mektupta görevlerinden istifa ettiğini ve Osmanlı Hükümetinin kendisi ile uğraştığını fakat buna gücünün yetmediğini belirttikten sonra, “Kariben Meclis-i Mebusan toplanacak ve meşru bir hükümet mevki-i iktidara geçecektir. Ben de ihtimal o zaman İstanbul’a geleceğim. Sıhhat ve afiyetimi, katiyen hiç merak ve endişe etmeyiniz” diyerek durumu hakkında bilgi vermeyi de ihmal etmedi. Ancak mektubun sonunda “Kongre için

⁹⁴ The Times, Thursday, August, 21, 1919

⁹⁵ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 841

⁹⁶ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 843

⁹⁷ Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum s. 112; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 846

⁹⁸ Cevat Dursunoğlu, “Türklüğün en eski kalesine, en kahraman şehrine asrın en büyük Türk’ü hemşeri olmuştu” diyerek büyük sevinci dile getirmiştir. Bkz. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum s. 112

Sivas'a gideceğim. Tekrar Erzurum'a döneceğim.”⁹⁹ demektedir. Enver Konukçu bu konuyu, “Birbirinden uzun müddet ayrı kalmış anne oğul arasındaki bu ilk haberleşmenin yeri Erzurum olmaktadır. Mektubun son kısmı, Mustafa Kemal Paşa ve Erzurum ilişkileri açısından son derece önem arz etmektedir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın, “*Sivas Kongresi'nden sonra tekrar Erzurum'a döneceğim*” cümlesi, şayet olumlu gelişmeler cereyan etmeseydi Mustafa Kemal Paşa'nın yine sine-i millete dolayısıyla Erzurum'a dönerek çalışmalarını burada sürdürmek kararında olduğunu göstermektedir”¹⁰⁰ şeklinde yorumlamaktadır.

Erzurum'da çalışmalar bittikten sonra Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanacak olan Milli Kongre için hareket etmek üzere hazırlıklara başladılar. Ancak mali sıkıntı vardı ve kimse bunu dile getirmeye cesaret edemiyordu. Mazhar Müfit Bey, bu durumu bir konuşma sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya arz etti. Cevat ve Kazım Beyler, diğer dostları ile Süleyman Necati'nin evinde toplanmış gelişmeleri konuşuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ile sık sık bir araya gelerek görüşen Kazım (Yurdalan) Bey para sıkıntısının farkındaydı. İşte bu sohbet sırasında Kazım Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a gitmek için hazırlık yaptığını ancak para sıkıntısının olduğunu belirtti. Böyle sıkışık bir dönemde kendisini her anlamda Milli Mücadeleye adanmış olan Emekli Binbaşı Süleyman Bey imdada yetişti. Kendisinin dokuz yüz lirası olduğunu ve bu parayı verebileceğini söyledi¹⁰¹. Süleyman Bey'in verdiği dokuz yüz liraya kendi aralarında topladıkları yüz lirayı da ekleyerek toplam bin lirayı Mustafa Kemal Paşa'ya verdiler¹⁰².

Milli Mücadele'nin lideri olarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan ayrıldılar. Erzurumlular büyük bir ülkü için hareket eden kafiye, “*Allah muvaffak etsin*” diyerek uğurladı. Kazım Karabekir Paşa kaza geçirdiği için ayağından rahatsızdı. Arkadaşı ve yakın dostu Mustafa Kemal Paşa ile vedalaştıktan sonra evinin penceresinden, gözden kaybolmaya başlayan grubu seyrediyordu¹⁰³,

Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan ayrılışını İstiklal Harbimiz adlı eserinde,

“29 Ağustos öğleden evvel, milli ve askeri parlak bir uğurlama ile heyet yola çıkarıldı. Daha merdivenleri incek kadar ayağımda kuvvet olmadığından ben bu güzel manzarayı evimin penceresinden seyrettim. Muhterem arkadaşlarımı dürbünle kilometrelerce seyrettim. “Hayırlı yolculuk ve hayırlı kongre” diyerek dua ettim. Bakışlarımla ve kalbimle selametledim. “Her başlangıç güçtür” düsturu, Milli İstiklal Mücadelemiz için de aynı idi. Erzurum, cihana şu feryat hülasasını cımlatmıştı. “Ya İstiklal, Ya Ölüm”. Türk boynuna zincir vurdurmayacaktı, tarih buna şahittir. Türk hür yaşayacak, ölürken dahi hür ölecekti. İşte Sivas Kongresinden çıkacak netice de bundan başka bir şey olmayacaktı. Mustafa Kemal Paşa gibi, Rauf Bey gibi iki vatan kahramanı bu imanla gidiyordu... Bütün bunların muhiti Erzurum'dan doğan İstiklal güneşinin ışık dalgalarını Anadolu'nun içlerine götürüyorlardı”¹⁰⁴ cümleleriyle ifade etmektedir.

⁹⁹ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 854-855

¹⁰⁰ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 855

¹⁰¹ Ancak Süleyman Bey'in bir şartı vardı. O da parayı kendisinin verdiğini ne Mustafa Kemal Paşa ve ne de diğerlerinin bilmesini istemediğini söyledi. Bkz. Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 856

¹⁰² Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 856

¹⁰³ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 856

¹⁰⁴ Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1988, s. 149

Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti çok zorlu bir yolculuktan sonra kongrenin yapılacağı Sivas'a varabildiler. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Raif Efendi bulunuyordu. Vatanın her bir yanından hareket eden temsilciler Sivas'a ulaşmaya başladı. Nihayet Amasya Tamiminde de belirtildiği gibi 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanacak olan kongre, 38 temsilcinin katılımıyla başladı. Kongre çalışmalarını 11 Eylül'e kadar devam ettirdi. Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar burada genişletilerek kabul edildi. İngiltere'de yayınlanan gazete yorumunda, "Bütün engellemelere rağmen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Sivas'ta toplanan kongreden sonra Osmanlı sadrazamından daha güçlü hale geldikleri"¹⁰⁵, vurgulanmaktadır.

Mondros Mütarekesi şartlarının birer bahane ile İtilaf Devletleri tarafından çiğnenmesi ve vatanın işgal edilmeye başlaması karşısında, milletin iradesi kendini gösteremiyordu. Bu nedenle Sivas Kongresi'nin bittiği sıralarda Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa; kolordu, vilayet ve belediyelere gönderdiği talimatta, "Hükümetin seçimlere karar vermesine kadar başkent ile her türlü temasın kesilmesini" istedi. Kısa bir süre sonra Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etti. 2 Ekim 1919'da iktidara gelen Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçti. Seçimlerin hemen yapılması ve milli iradenin teşekkülüne razı olduğunu bildirdi¹⁰⁶.

The Times gazetesinde verilen bir haberde, İstanbul'da oluşan yeni kabine ile Milliyetçi Hareket arasında ön görüşmenin yapıldığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Babıali'ye, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin hükümeti destekleyeceği şartlarını içeren bir telgraf çektiği ifade edilmektedir. Bu telgrafta;

1-Erzurum Kongresi'nde alınan ve Sivas Kongresi'nde aynen kabul edilen kararları İstanbul Hükümeti kabul edecek,

2-Millietvekillerinin toplanmasına ve kabine üzerinde etkin bir denetim kurulmasına kadar, hükümet devletin geleceğini etkileyecek hiçbir anlaşma yapmayacak,

3- Paris Barış Konferansına gidecek olan Türk delegeler, önceki gibi beceriksiz kişiler arasından değil milliyetçi ve güvenilir kişiler arasından seçilecektir.

Şartlarının olduğu vurgulanmaktadır¹⁰⁷.

The Times gazetesinin 25 Kasım 1919 tarihli Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği ve Erzurum Kongresi hakkında,

"Milliyetçi Hareket, Temmuz ayında Erzurum'da bir kongre topladı. Erzurum, Sivas, Trabzon, Harput, Diyarbakır, Van ve Bitlis vilayetlerinin temsi edildiği bu toplantıda Ermeni devleti kurmak amacıyla bu vilayetlere işgal veya müdahalede bulunacak güçlerin her türlü kararına karşı direnileceği yönünde kararlar alındı. Eğer Türk/Osmanlı hükümeti bu illeri terk etmek için dış baskılara boyun eğmek zorunda kalırsa Milliyetçi Hareket tarafından yeni bir yönetim oluşturulacaktır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Sivas'ta toplanan kongrede hükümet istifa etmedikçe Anadolu Cumhuriyeti'nin kurulacağı deklare edildi"¹⁰⁸ ifadeleri yer almaktadır.

Nihayet Salih Paşa ile Amasya'da yapılan görüşmeden sonra yurt sathında serbest seçimlerin yapılmasına geçildi. Erzurum için adaylar tespit edilmeye başlandı. Adaylardan birisi de Mustafa Kemal Paşa idi. Albayrak gazetesinde,

¹⁰⁵ Western Daily Press, Bristol, Friday, September 5th, 1919

¹⁰⁶ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 876

¹⁰⁷ The Times, October 15, 1919

¹⁰⁸ The Times, November 25, 1919

“Fakat bilmem ki Mustafa Kemal Paşa’dan bahse lüzum var mı? Yirmi bir sene evvel (1899) daha mektep sıralarında iken, benim gibi bütün arkadaşlarının hürmet ve muhabbetini celp eden bu yüksek zekâ, bu mümtaz şahsiyet için hatta fazla bahse bile takdirsizlik telakki etmek bir hata mı? Mustafa Kemal Paşa, son inkılabın ilk günlerinde ve vefakâr Erzurum evladının müracaatı ile Erzurumlu oldu. Bu şehitler yatağı, inkılaplar ocağı Erzurum’a Mustafa Kemal Paşa gibi kahramanlar yakışır. O, Erzurum’a intisabıyla ve Erzurum’da onu mebus intihabı ile iftihar etsinler¹⁰⁹” cümleleriyle Mustafa Kemal Paşa’nın namzetliğini desteklediği görülmektedir. 1919 yılının Aralık ayında yapılan seçimlerde Erzurum Milletvekili olarak Mustafa Kemal Paşa seçildi¹¹⁰.

Sonuç

Vatanın her köşesinde açılan milli cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildi. Bir başka önemli nokta da Erzurum’da meydana getirilen Heyet-i Temsiliye’ye yeni bir görünüş kazandırıldı. Temsil Heyeti’nin başkanı Erzurum’da Milli Mücadele’nin lideri olarak beliren Mustafa Kemal Paşa oldu. Temsil Heyeti, 23 Nisan 1920’de Ankara’da açılacak olan Büyük Millet Meclisi’nin açılışına kadar çalışmalarını devam ettirdi. Sivas Kongresi’nde Mustafa Kemal Paşa’nın liderliği bir kez daha tasdik edilmiş oldu. Sivas Kongresi’nden sonra İstanbul Hükümeti, Anadolu’da başlayan Türk milliyetçiliğinin lideri olarak Mustafa Kemal Paşa’yı kabul etmek zorunda kaldı. Nihayet İstanbul Hükümeti, Salih Paşa’yı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Amasya’ya gönderdi. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin beklediği lider olarak Türk tarihindeki yerini aldı.

¹⁰⁹ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 876

¹¹⁰ Mustafa Kemal Paşa, hemşerisi bulunduğu Erzurum’dan Milletvekili seçildiği için çok memnun olmuş ve Ankara’dan 9 Ocak 1920’de Erzurum’a bir telgraf göndererek,

“Erzurum Heyet-i Merkeziyesine:

Erzurum ahalişi muhterem hemşerilerim tarafından gösterilen asar-ı teveccühe ve itimada teşekküratı vazife addederim. İntihap mazbatasının bir suretini Heyet ve diğer suretini de telgraf ile Dâhiliyeye tebliğ ve aslını arkadaşlarımızdan birine tevdiân elden irsaline himmet buyurulmasını rica ederim efendim.

*Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal”*

Teşekkürlerini bildirdi. Bkz. Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 877

KAYNAKÇA

- ASKERİ TARİH BELGELERİ DERGİSİ, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Belge No: 5, Ankara 2007
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, Nutuk (1919-1927), Ankara 1997
- BAYTOK, TANER, İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1970
- CEBESOY, ALİ FUAT, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 2002
- DAYI, S. E., (2003).Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Atatürk Dergisi*, III/4, Temmuz 2003
- DURSUNOĞLU, C. (1998), Milli Mücadelede Erzurum, Ankara 1998
- EYÜPOĞLU, İ. (2009). Osmanlıdan Cumhuriyete Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan 1881/2-1962, Erzurum
- GOLOĞLU, Mahmut (1968), Erzurum Kongresi, Ankara 1968
- KARABEKİR, KAZIM (1990), İstiklal Harbimizin Esasları, İstanbul 1990
- KARABEKİR, KAZIM (1988), İstiklal Harbimiz, İstanbul 1988
- KONUĞU, Enver, (1993) Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1993
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1993), Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara 1993
- ÖZALP, Kazım, (1998). Milli Mücadele 1919-1922, Ankara 1998
- SONYEL, S., (2003). İngiliz Belgelerinde Erzurum ve Sivas Kongreleri, *Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2003
- ŞEN, İ., (2000). Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Katkıları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVI, S.47, Temmuz 2000
- TANSEL, S. (1991), Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, İstanbul 1991
- TEVETOĞLU, F.,(1971). Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara 1971
- Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, Ankara 1992
- Türk Tarihi İçinde Atatürk Ve Cumhuriyet, Ankara 2009
- The Times, October 15, 1919
- The Times, November 25, 1919
- The Times, Thursday, August, 21, 1919
- The Times, Tuesday, August, 5, 1919
- ÜNALP, F. R., (2019). Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Müfettişliğine Atanmasına Etki Eden Olaylar ve Samsun'a Çıkışı, *100.Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadenizde Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı-I*, KTÜ Yayınları, Trabzon 2019, s.362
- Western Daily Press, Bristol Friday, September 5, 1919
- YEL, S. (2002), Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara